

Чистяк Д. О.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри французької філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОЕСТЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ: ПРОБЛЕМАТИКА Й ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Стаття присвячена критичному аналізу основної проблематики лінгвоестетичного підходу до вивчення художньої концептосфери, розкриттю дискусійних питань мовного знакутворення в художньому тексті. Також визначаються перспективи лінгвокогнітивної інтерпретації естетично маркованих текстових одиниць.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, художній текст, художній концепт, естетичний ефект, авторська картина світу.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження естетичного аспекту художньої концептосфери зумовлюється дедалі ширшою розробкою проблематики авторських картин світу у межах як когнітивної лінгвістики, так і суміжних наук з огляду на текстоцентричну парадигму сучасних постструктуралістських мовознавчих студій. Водночас досі не виявленим залишається як сам процес мовно-естетичного співвідношення, так і закономірності його дослідження, що вимагають інтегративного аналізу. Метою статті є моделювання основних закономірностей лінгвокогнітивного підходу до аналізу художньої концептуалізації з урахуванням комплексного розгляду ментального та образного текстового семіозису. Предметом дослідження є художня концептуалізація в єдності ментального та образного знакутворення, а об'єктом дослідження – художній текст як цілісна семіотична форма психомовленнєвомисленнєвої діяльності, з акцентом на її естетичній прагматичній спрямованості. Варто відзначити, що проблеми естетичного виміру художнього тексту порушувалися в низці філологічних робіт, зокрема в дослідженнях В. Виноградова, В. Винокура, В. Задорної, В. Піщальникової, Л. Ебера, Ф. Раст'є та інших, але в них не виявлено закономірності зв'язку образного й концептуального знакутворення для розкриття особливостей ідейно-тематичного та естетичного рівнів художнього семіозису, у розгляді яких полягає наукова новизна статті, що продовжує виконану нами серію праць [22; 23] із проблем семантики художнього тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. Виноградов визначав поетику як «науку про форми, види, засоби і способи словесно-художньої творчості, про структурні типи й жанри літературних творів» [3, с. 206], пов'язану з естетичним фактом. Естетичний вимір художнього тексту Г. Винокур окреслював як низку структур авторської свідомості як складової «нової дійсності» [4, с. 28] – власне, авторської картини світу. Вочевидь, саме в такому плані слушно визначати функціонування запропонованої Р. Якобсоном поетичної функції як «інтровертного відношення до вербалізованих знаків як єдності означального й означуваного» [2, с. 35], хоча сам дослідник збивався на пошуки структур паралелізму, що лежали в основі «естетичної цінності». При цьому естетичний аспект художнього

тексту слушно розглядати в діалектичній єдності когнітивної та образної комбінаторики, що формують авторську картину й образ світу. Як слушно зауважив В. Белянін, «між дійсністю й художнім текстом постає процес віддзеркалення, що полягає в логічній та емоційній інтерпретації дійсності» [1, с. 6]. Отже, «кут зору», зумовлений світовідчуттям автора, створює ідейну спрямованість тексту, тоді як стилістично-конотативний план тексту формує його емоційну домінанту.

Під час макролінгвопоетичного аналізу виявляються макросемантичні структури тексту, що беруть участь у концептуалізації нової дійсності (пор. концепцію «можливих світів» у синергетиці), з огляду на суспільно-історичний, жанровий, загальнокультурний та інші контексти художнього твору. Справді, як відзначила В. Задорнова [9, с. 127], роботи В. Виноградова фактично виявляли проблему образу автора, тобто моделі людського ставлення до світу або, в новітній термінології, «авторську картину світу» (О. Кагановська, Ф. Раст'є та ін.), «авторське розуміння відносин між явищами» [6, с. 28]), «авторську інтенцію» (З. Тураєва) як складову «ідейно-тематичного змісту тексту» [21, с. 57] тощо. Саме ці категорії або їхні кореляти на інших рівнях узагальнення видаються нам релевантними для прояснення естетичної складової художнього тексту, що потребує інтеграції лінгвопоетичного, лінгвокультурного й лінгвокогнітивного підходів.

Із 50-х рр. ХХ ст. спостерігається тенденція до посилення інтересу до студій його різноманітних імплікацій. Сюди зараховуємо «дальше значення», згідно з О. Потебнею, пов'язане, зокрема, із країнознавчою інформацією, тезу про наявність у слові «похідних сем», що притаманні денотату й генерують переносні значення в Й. Стерніна [20, с. 61–63], або «надденотативних сем» у Н. Купіної [13, с. 9], поняття «семантичний варіант» у В. Звєгінцева як «сполучуваність латентного значення з контекстом» [10, с. 224], конотації як будь-якого латентного значення в К. Кербрата-Орекіоні [26, с. 186] тощо. На нашу думку, такі спостереження обґрунтовуються численними семними комбінаціями в мовному й мовленнєвому контекстах, що породжують, за А.Ж. Греймасом, ізотопії («низки семантичних категорій, що лежать в основі мовлення» [24, с. 10]). У такому ракурсі слушно пристати до думки Ф. Раст'є [25, с. 68–70], який, замість поділу на денотативне й конотативне значення, пропонує увести поняття семної поліізотопії на мікрогенетичному, мезогенетичному та макрогенетичному рівнях семантики.

Мова художнього тексту характеризується підвищеною ентропією денотативного значення. Це пов'язувалося з явищем авторської «індивідуальної конотації» [8, с. 12], «наявністю підтекстових зв'язків», «невідністю значення цілого до суми значень його складових» [12, с. 25], тенденцією мовного знака

до «розширення своїх семантичних можливостей» унаслідок макросемантичних потенцій на рівні тексту [9, с. 115], функціонуванням «кількох семантичних сіток» [27, с. 29], нових денотативних значень завдяки авторському словникові [7, с. 51] тощо. Варто зауважити, що широка дискретність семантичних процесів у художньому тексті зумовлюється образною структурою знакоутворення. Ще О. Потебня зауважував, що «поетичне слово характеризує відносна рухливість, багатозначність його внутрішніх форм за відносною стійкості його зовнішнього мовного еквівалента» [17, с. 15]. При цьому, як слушно зауважив В. Белянін, образний семіозис охоплює такі категорії художнього тексту, як тема, проблема, характери, композиція, сюжет і стиль [1, с. 10]. Водночас довкола кожного висловлювання художнього тексту формується певний «ментальний простір» (В. Петренко [15, с. 21]), що передбачає як власний смисловий контекст, так і власне емоційне забарвлення.

Смисловий контекст ментального простору на рівні тексту слушно розглядати в діалектичній єдності суспільного та особистісного смислів. Якщо суспільним корелятом образного й концептуального знакоутворення можна розглядати широкий культурно-історичний контекст, то, як доречно зауважила В. Пищальникова, авторська «естетична емоція» [16, с. 21] реалізується в елементах мовної форми, зокрема набуває акцентуації в смислових домінантах глибинних семантичних утворень (передусім шляхом створення авторської метафоричної образної системи) та опозиціях як вербалізаторах авторських концептів. Підсилення асоціативних мовних зв'язків відбувається шляхом континуальності смислового процесу в образних вербалізованих структурах (символи, поетичні формули, стилістичні тропи тощо), що організуються в ширші семантичні простори згідно з нуклеарно-польовою структурою концепту. Досі не вирішеною залишається проблема класифікації рівнів художньої концептуалізації. Вочевидь, запропонований О. Кагановською [11] поділ на мегаконцепти, макроконцепти, гіперконцепти, мезоконцепти й катаконцепти потребує суттєвого уточнення. Корелятом для такого уточнення може стати систематизація концептів, проведена А. Приходьком [18, с. 83–93] для культурно маркованих дискурсивних одиниць. Натомість проведений ним аналіз художньої концептуалізації німецького романтизму [18, с. 262] є дискусійним з огляду на неузгодження різноманітних рівнів ментальних просторів. Іншою важливою ознакою художньої концептуалізації є міфопоетична маркованість як авторська мовленнєва картина світу [19].

Висновки. Отже, лінгвоестетичний аналіз мови художнього тексту має провадитися в комплексному розгляді, передусім шляхом інтегрування мікролінгвопоетичного (аналіз особливостей образних мовних елементів, передусім оказіональних тропів метафоричного та метонімічного полів, із залученням здобутків мовної й літературної стилістики) та макролінгвопоетичного підходів (аналіз зв'язків цих елементів із естетичною функцією твору, а також із концептуальною картиною світу автора). Під естетичною функцією варто розуміти синтез образного ідейно-тематичного й концептуального рівня знакоутворення, узятого як у культурно-історичному (зокрема інтертекстуальному із потужним міфопоетичним субстратом), так і в психофізіологічному авторському контексті як на рівні певного твору, так і на рівні циклу творів, авторського доробку та в контексті певного літературного напрямку (у певній національній традиції чи в ширшому, навіть у міжнародному, контексті як у сфері побутування певної лінгвокультури, так і поза

нею). Успіх такого дослідження видається нам обґрунтованим лише шляхом широкого міждисциплінарного гуманітарного підходу в антропоцентричному й культурно-центричному ключі, але водночас і з уважним проникненням у текстову структуру, яка має слугувати рушієм та індикатором релевантності проведених студій.

Література:

1. Белянін В.П. Психолінгвістическі аспекти художественного текста / В.П. Белянін. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 120 с.
2. Бурбело В.Б. Лінгвопоетика французької словесності ІХ–ХVІІІ ст. // В.Б. Бурбело. – К. : Київський університет, 1999. – 251 с.
3. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 3–201.
4. Винокур Г.О. Филологические исследования. Лингвистика и поэтика // Г.О. Винокур. – М. : Наука, 1990. – 452 с.
5. Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові ХVІІ–ХVІІІ ст. / Т.П. Вільчинська. – Тернопіль : Джура, 2008. – 424 с.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 140 с.
7. Гиро П. Разделы и направления стилистики и их проблематика / П. Гиро // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. ІХ. / под ред. И.Р. Гальперина. – М. : Прогресс, 1980. – С. 35–68.
8. Говердовский В.И. Теоретический и практический аспекты лексической коннотации (морфологический подход) : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.12 «Теория языкознания» / В.И. Говердовский. – М., 1990. – 46 с.
9. Задорнова В.Я. Восприятие и интерпретация художественного текста / В.Я. Задорнова. – М. : Высшая школа, 1984. – 152 с.
10. Звегинцев В.А. Контекстная семантика / В.А. Звегинцев. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1957. – 324 с.
11. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) / О.М. Кагановська. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
12. Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И.М. Колегаева. – Одесса : Областное управление по печати, 1991. – 122 с.
13. Купина Н.А. Структурно-смысловый анализ художественного произведения / Н.А. Купина. – Свердловск : Уральский гос. ун-т, 1981. – 93 с.
14. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера / Ю.М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
15. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания / В.Ф. Петренко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 208 с.
16. Пищальникова В.А. Концептуальный анализ художественного текста / В.А. Пищальникова. – Барнаул : РИО Алтайского государственного университета, 1991. – 88 с.
17. Пищальникова В.А. Проблемы лингвоэстетического анализа художественного текста / В.А. Пищальникова. – Барнаул : РИО Алтайского государственного университета, 1985. – 59 с.
18. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
19. Слухай (Молотаева) Н.В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лингвосемиотический аспект) : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01, 10.02.02. / Н.В. Слухай (Молотаева). – К., 1996. – 466 с.
20. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова / И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1978. – 156 с.
21. Тураева З.Я. Лингвистика текста (Текст: семантика и структура) / З.Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
22. Чистяк Д.О. Лінгвоміфопоетичний аналіз художнього тексту : [навчальний посібник] / Д.О. Чистяк. – К. : Журнал «Радуга», 2015. – 138 с.

23. Чистяк Д.О. Методика аналізу давньогрецької міфічної ізопоїї у франкомовному художньому тексті / Д.О. Чистяк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / гол. ред. О.І. Чердніченко. – 2013. – Вип. 1 (46). – С. 44–47.
24. Greimas A.J. *Sémantique structurale* / A.J. Greimas. – Paris : PUF, 2002. – 264 p.
25. Hébert L. *Introduction à la sémantique des textes* / L. Hébert. – Paris : Honoré Champion, 2001. – 232 p.
26. Kerbrat-Orecchioni C. *La connotation* / C. Kerbrat-Orecchioni. – Lyon : Presses Universitaires de Lyon, 1977. – 256 p.
27. Molinié G. *Eléments de stylistique française* / G. Molinié. – Paris : PUF, 1997. – 215 p.

Чистяк Д. А. Лингвоэстетический анализ художественной концептосферы: проблематика и перспективы

Аннотация. Статья посвящена критическому анализу основной проблематики лингвоэстетического подхода

к изучению художественной концептосферы, раскрытию дискуссионных вопросов семиозиса в художественном тексте. Также выделяются перспективы лингвокогнитивной интерпретации эстетически маркированных текстовых единиц.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, художественный текст, художественный концепт, эстетический эффект, авторская картина мира.

Chystiak D. Linguo-aesthetic analysis of literary conceptual sphere: problems and perspectives

Summary. The article is devoted to the critical analysis of important problems of linguo-aesthetic analysis of literary conceptual sphere and on the resolving of discussed issues of the semiotic process in literary text. Besides, perspectives of linguo-cognitive interpretation of aesthetically connoted textual elements are formulated.

Key words: conceptual linguistics, literary text, textual concept, aesthetic effect, author's worldview.